

Afb. 1. Werner van den Valckert, Bartholomeus Jansz.
van Assendelft, 1617. Paneel, 65 x 49,5 cm.
Rijksmuseum, Amsterdam. (SK-A-3920)

Rudolf E.O. Ekkart

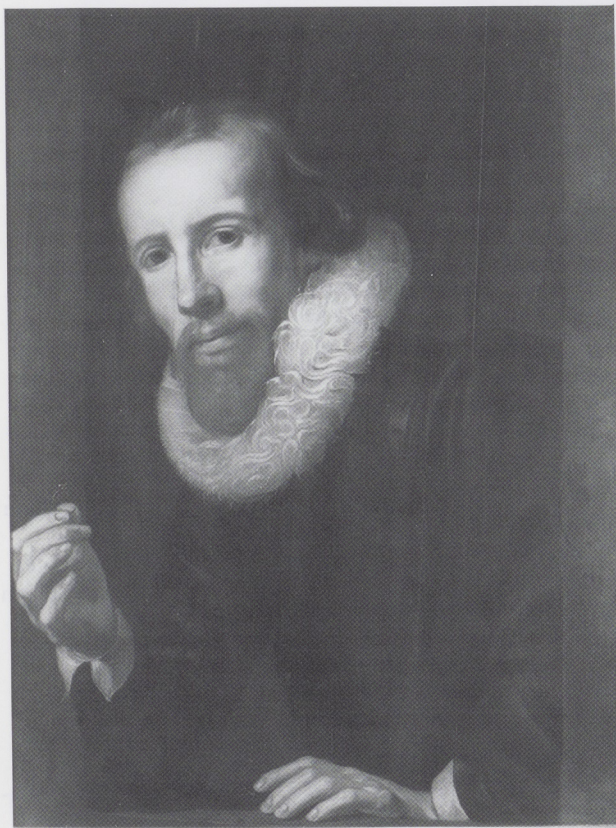
Een man met ring en toetssteen door Werner van den Valckert

In 1957 verwierf het Rijksmuseum het in 1617 door Werner van den Valckert (circa 1580/85-1627/28) geschilderde portret van een in een venster weergegeven man, die met de rechterhand een ring ophoudt en de linkerhand laat rusten op een op de vensterbank liggende toetssteen (afb. 1).¹ De bijzondere kwaliteiten van dit schilderij met zijn illusionistische presentatie en zijn grote perfectie in de afwerking zijn duidelijk en werden in 1983 door Pieter J.J. van Thiel in zijn artikel over Van den Valckert belicht.² Minder duidelijkheid bestaat er over de interpretatie die aan de voorstelling moet worden gehecht. In 1920 werd het geïdentificeerd als een beeltenis van de in 1616 in Den Haag vermoorde Amsterdamse juwelier Jan van Wely, waarbij men zich blijkbaar baseerde op een zekere gelijkenis met de afbeelding van Van Wely op de door Crispijn de Passe in 1616 vervaardigde prent met het portret van de juwelier, geflankeerd door zijn moordenaars.³ Deze identificatie was ongetwijfeld de reden waarom de bekende portretschilder Antoon van Welie (1866-1956) het schilderij van Werner van den Valckert als een soort familieportret kocht. Nadat het Rijksmuseum het uit de nalatenschap van Van Welie had verworven, werd deze naamgeving terecht verworpen⁴; in zijn artikel over de schilder kwam Van Thiel in 1983 met een geheel andere interpretatie.⁵ Hij verwierp niet alleen de identificatie als Van Wely, maar ook de opvatting dat een zilversmid of juwelier zou zijn voorgesteld en

stelde in plaats daarvan voor het schilderij te beschouwen als het portret van een bruidegom, die blijk geeft van zijn waarachtige trouw. Daarbij legde hij een verband met een embleem in de in 1614 verschenen *Sinnepoppen* van Roemer Visscher, waarin vermeld is dat nuttige molenstenen in ons land veel zeldzamer zijn dan de om zijn zeldzaamheid zo hoog gewaardeerde diamant. Daaraan voegde Van Thiel toe dat Van den Valckert de molensteen van Roemer Visscher heel vindingrijk vervangen heeft door een andere, even nuttige steen, de toetssteen van de essayeur.

Bij het zoeken naar een antwoord op de vraag of de uitbeelding van de in 1617 door Van den Valckert geportretteerde man een toespeling vormt op zijn beroep als juwelier of goudsmid, zoals in het verleden werd aangenomen, of een emblematische betekenis heeft, zoals Van Thiel voorstelde, is er slechts één middel dat afdoende zekerheid kan geven, namelijk de identificatie van de voorgestelde op een deugdelijker wijze dan in het verleden is gebeurd. De bewering dat Jan van Wely zekere gelijkenis met zijn afbeelding op de prent door Van de Passe vertoont, wordt niet gesteund door andere gegevens, zoals de herkomst. Een duidelijk bezwaar van deze identificatie is bovendien dat het 1617 gedateerde portret slechts een postume beeltenis zou kunnen zijn van de in 1616 vermoorde Van Wely, terwijl de directheid en levendigheid van het schilderij het hoogst onwaar-

Afb. 2. Kopie naar Werner van den Valckert, Bartholomeus Jansz. van Assendelft. Paneel, 68,2 x 48,8 cm. Verblijfplaats onbekend. Foto Iconografisch Bureau, Den Haag.

schijnlijk maken dat deze beeltenis niet naar het leven werd geschilderd. Aangezien de herkomst van het schilderij uit de 19de-eeuwse verzameling familieportretten van mr. Frans de Wildt bekend is en zich bovendien in dezelfde collectie nog een oude kopie van hetzelfde portret bevond (afb. 2), is er een goede basis voor verder onderzoek.⁶ De in 1920 in Amsterdam gehouden veiling, waarop het portret van de man met ring en toetssteen uit familiebezit werd verkocht, omvatte de nalatenschap van de kort tevoren overleden jkvr. Isabella Francisca Mollerus (1863-1920), echtgenote van Dirck baron van Asbeck. Haar collectie familieportretten was via haar moeder Agnes Willemina de Wildt (1835-1905) op haar vererfd van de zijde van haar grootvader mr. Frans de Wildt (1805-1869) in Amsterdam, wiens omvangrijke verzameling familiebeeltenissen onder zijn dochters en hun afstammelingen was verdeeld.⁷

Eerder onderzoek naar portretten uit zijn bezit heeft uitgewezen dat deze van verscheidene families uit zijn voorgeslacht afkomstig waren.⁸ Een systematisch onderzoek van De Wildts kwartierstaat met speciale aandacht voor personen die hetzij het beroep van juwelier of goudsmid hadden, hetzij in of omstreeks 1617 huwden, was derhalve noodzakelijk.⁹ Het voorkomen van twee versies van hetzelfde portret in één collectie vormde daarbij een extra aanwijzing, evenals het feit dat er bij het schilderij vermoedelijk geen pendant behoort heeft.¹⁰ Aangezien Werner van den Valckert in 1617 in Amsterdam werkzaam was, kwamen in die stad woonachtige personen het meest in aanmerking. Door een eliminatieproces, waarbij uiteraard ook gelet moest worden op verervingslijnen van familiebezit, bleek echter dat onder de Amsterdamse voorouders van Frans de Wildt en hun allernaaste familieleden geen geschikte kandidaten te vinden waren. Ook bij de Dordtse voorouders was het resultaat nihil, maar meer succes leverde het onderzoek de Leidse kwartieren, waaruit, zoals al bekend was, nogal wat familieportretten waren vererfd.¹¹ Het betreft het voorgeslacht van de overgrootmoeder van De Wildt, Beatrix van Assendelft (1718-1788), echtgenote van mr. Michiel Pompe van Slingelandt. Bij de opstelling van haar kwartieren bleek dat haar betovergrootvader Bartholomeus Jansz. van Assendelft de ideale kandidaat is voor de man met ring en toetssteen.¹²

Bartholomeus (Bartelmees) Jansz. van Assendelft werd op 6 januari 1585 in Leiden geboren als zoon van de op de Nieuwe Rijn wonende chirurgijn Mees Jansz. van Assendelft (circa 1537-1602) en diens echtgenote Lucia Claesdr. van Banchem (circa 1542-1611).¹³ Evenals zijn oudere broer Claes Jansz. van Assendelft (overleden 1638) werd hij opgeleid tot goudsmid. Zijn leermeester was Frans Bastiaensz. van Mieris, een oom van de schilder Frans van Mieris. In 1608 werd hij lid van het gilde van goud- en zilversmeden. In het jaar 1617 aanvaardde hij zijn eerste bestuursfunctie in het gilde, namelijk als keurmeester, waarna hij tientallen jaren lang herhaaldelijk in functie was als keurmeester en deken. In 1619 huwde hij met

Clara Duyst van der Werff (1586-1659), een dochter uit het derde huwelijk van de legendarische burgemeester Pieter Adriaensz. van der Werff. Ondanks de vooraanstaande plaats die Bartholomeus van Assendelft als goudsmid innam, is er slechts één stel werken van zijn hand aanwijsbaar, namelijk de twee bewaard gebleven bodebussen, die hij in 1631 aan het Hoogheemraadschap Rijnland leverde.¹⁴ Op 18 april 1658 overleed Bartholomeus op 73-jarige leeftijd.

Bartholomeus van Assendelft had drie zonen, de goudsmid Jan (1620-1668), de veertigraadschepen en burgemeester Pieter (1623-1688) en de hoofdman van de schutterij Adriaan van Assendelft (1626-1697). Deze drie zonen waren in 1661 de opdrachtgevers van Romhout Verhulst bij de vervaardiging van het grafmonument voor hun grootvader Pieter Adriaensz. van der Werff in de Pieterskerk in Leiden. Het lijkt waarschijnlijk dat toen het portret van de vader op één van de zonen vererfde en dat één van de andere zonen de zojuist al genoemde kopie heeft laten maken. De middelste zoon Pieter was kinderloos, maar Jan had een zoon en Adriaan een zoon en een dochter, zodat in de jaren omstreeks 1700 het ene exemplaar van 'de man met de ring' waarschijnlijk hing bij Barthout Jansz. van Assendelft (1659-1722) en het andere bij zijn neef Jan Adriaansz. van Assendelft (1659-1728). De laatste bezat ook de familierelieken betreffende Pieter Adriaensz. van der Werff, die hij, met zijn woning aan het Rapenburg en de familieportretten, naliet aan zijn zoon Adriaan van Assendelft (1691-1752).¹⁵ Deze Adriaan was eerst gehuwd geweest met Maria Anna de Bye en na haar dood hertrouwd met zijn achternicht Jacoba Catharina van Assendelft (1708-1778), de oudste en enige gehuwde dochter van Barthout Jansz. van Assendelft. Door dit huwelijk kwamen de familiebezittingen van de beide takken van de familie Van Assendelft, en daarmee vermoedelijk ook de twee versies van het portret door Van den Valckert, bijeen in de woning van het echtpaar aan het Rapenburg. De volgende eigenaars van de familiestukken waren hun kinderloze zoon Barthout Adriaan (1730-1784) en diens weduwe Maria Elisabeth Nolthenius (1738-

1800) en vervolgens de dochter van Barthout Adriaans halfzuster Beatrix, die getrouwd was geweest met Michiel Pompe van Slingelandt.¹⁶ Die dochter, Maria Anna Pompe van Slingelandt (1746-1805), was gehuwd met Hugo de Wildt en daarmee is de verervinglijn duidelijk, want de 19de-eeuwse eigenaar van de portretten Frans de Wildt was een kleinzoon van dit echtpaar.

Terwijl blijkens het voorafgaande de vererving van het portret uit 1617 geheel kan worden gereconstrueerd en zelfs een verklaring kon worden gevonden voor de aanwezigheid van een kopie ervan in dezelfde 19de-eeuwse collectie familieportretten, blijft er nog één vraag te beantwoorden voordat we als waarschijnlijk mogen aannemen dat de man met ring inderdaad de goudsmid Bartholomeus van Assendelft voorstelt. Onderzoek naar de Nederlandse portretkunst van de 17de eeuw maakt immers duidelijk dat de meeste opdrachtgevers van portretten naar een schilder in hun eigen woonplaats gingen en niet naar een andere stad. De meeste uitzonderingen kunnen worden verklaard door persoonlijke relaties van de voorgestelde in de woonplaats van de schilder of van de schilder in de woonplaats van de geportretteerde, of door een tot ver buiten de eigen stadsgrenzen reikende reputatie van een portrettist die als modeschilder kan worden beschouwd. De laatste verklaring komt in dit geval niet in aanmerking, want er is geen enkele aanwijzing dat Van den Valckert in 1617 een wijd en zijd verspreide reputatie als portretschilder genoot. Dat de schilder contacten in Leiden had lijkt waarschijnlijk, maar die lijken niet van een dusdanige omvang te zijn geweest dat Leiden daardoor voor hem als een soort tweede markt van opdrachten naast zijn eigen woonplaats fungeerde. Rest dus de mogelijke relaties van Van Assendelft met Amsterdam, waarvoor inderdaad aanwijzingen bestaan. Hiervoor werd al aangeduid dat Bartholomeus van Assendelft een leerling was van de Leidse goudsmid Frans Bastiaensz. van Mieris, die omstreeks 1576 was geboren. Leidse archivalia maken duidelijk dat Van Mieris in of kort voor 1616 in financiële moeilijkheden was geraakt en zich in Amster-

dam had gevestigd, hoewel sommige archiefstukken de indruk wekken dat hij nadien zo nu en dan ook in Leiden vertoefde.¹⁷ Dat de band met zijn vroegere leerling Van Assendelft na 1616 hecht bleef, blijkt uit het feit dat hij in 1622 zijn zoon Willem Fransz. van Mieris in de leer deed bij Bartholomeus van Assendelft.¹⁸ De contacten met Van Mieris kunnen zeker aanleiding zijn geweest voor een verblijf van Van Assendelft in Amsterdam in 1617 en wellicht zelfs voor een rechtstreeks contact met Van den Valckert. Opvallend is dat bij de doop van Werners zoon Cornelis van den Valckert op 11 juli 1617 in Amsterdam als getuige ene Frans Bastiaensz. optrad, die voor zover kan worden nagegaan niet tot de naaste familiekring van de dopeling behoorde.¹⁹ Helaas kan niet worden aangetoond dat deze Frans Bastiaensz. identiek is aan de meestal ook zonder familienaam in de archiefstukken voorkomende en uit Leiden afkomstige goudsmid, maar de kans is zeker aanwezig dat we hier te maken hebben met een aanwijzing voor een vriendschapsband tussen de schilder Van den Valckert en de leermeester van Bartholomeus van Assendelft. Een dergelijk verband zou tevens een goede verklaring geven voor contact tussen de schilder en zijn vermoedelijke model op het portret uit 1617 en een sluitende redenering opleveren voor de hier voorgestelde identificatie. In afwachting van verdere aanwijzingen mogen we echter concluderen dat het portret van de man met de ring en de toetssteen geen bruidegom voorstelt, maar de goudsmid Bartholomeus Jansz. van Assendelft en dat de attributen beschouwd mogen worden als beroepsaanduidingen.²⁰

Noten

¹ Inv.nr. A 3920. Paneel, 65 x 49,5 cm. Gesig-neerd op de toetssteen *W.v. Valckert fe 1617*.

² P.J.J. van Thiel, 'Werner Jacobsz. van den Valckert', *Oud Holland* 97 (1983), pp. 128-195, speciaal pp. 155-156 en 180, cat.nr. 11.

³ Veilingcatalogus F. de Wildt e.a., Amsterdam (Frederik Muller), 30-11-1920, nr. 1015, met afb., als 'Portrait presumé de Jan van Wely'. Deze identificatie komt ook nog voor bij E. Haverkamp Begemann, *Willem Buytewech*, Amsterdam 1959, p. 192 en in cat.tent. *Willem Buytewech 1591-1624*, Rotterdam-Parijs (Museum Boymans-van Beuningen-Instituut Néerlandais) 1974-1975, p. 133, noot 8, waarbij in beide gevallen ten onrechte wordt beweerd dat het schilderij door Van den Valckert uit 1607 dateert. Zie voor de prent van Van de Passe: F.W.H. Hollstein, *Dutch and Flemish etchings, engravings and woodcuts*, Amsterdam 1949-, dl. xv, p. 279, nr. 839.

⁴ In de in 1960 verschenen *Catalogue of Paintings*, pp. 311-312, nr. 2357 A 1, aangeduid als 'Portrait of a jeweller(?)', met de toevoeging 'Formerly regarded, probably without justification, as the portrait of Jan van Wely (...)'. In P.J.J. van Thiel e.a., *All the paintings of the Rijksmuseum*, Amsterdam-Maarssen 1976, p. 553, nr. A 3920, is de naamgeving gereduceerd tot 'Portret van een man met ring en toetssteen'.

⁵ Van Thiel, *op.cit.* (noot 2), pp. 155-156. In 1976 merkte E. de Jongh, 'Pearls of virtue and pearls of vice', *Simiolus* 8 (1975-1976), p. 90, noot 84, nog op: *The man with a ring and a touchstone, on a portrait of 1616 by Werner van den Valckert, could certainly have been a jeweler*.

⁶ Paneel, 68,2 x 48,8 cm. Uit de collectie mr. Frans de Wildt (zie hierna) via zijn dochter Johanna Elisabeth de Wildt (1831-1908, echtgenote van jhr. mr. Salomon Backer) en kleindochter jkvr. Isabella Backer (1868-1938, echtgenote van jhr. mr. David Eliza van Lennep) vererfd op de oudste zoon van de laatstgenoemde, jhr. Frans J.E. van Lennep (1890-1980); veiling Laren (Christie's) 20-10-1980, nr. 221 met afb. (als portret van Gilles de Wildt); veiling Londen (Phillips), 14-2-1989, nr. 6 met afb.; veiling Londen (Christie's), 23-3-1990, nr. 91 met afb. Het schilderij is zeker geen eigenhandige reproductie van Werner van den Valckert, maar een oude kopie, die waarschijnlijk nog wel in de 17de eeuw is vervaardigd. De in de veilingcatalogus van 1980 gegeven identificatie als Gilles de Wildt, waarmee vermoedelijk de Haarlemse vroedschap Gillis Claesz. de Wildt (1576-

1630) bedoeld is, dient te worden verworpen.

⁷ In het Rijksmuseum bevinden zich nog enkele schilderijen, die afkomstig zijn uit de collectie familieportretten van mr. Frans de Wildt; de memorietafel van Jacob Jan van Assendelft en zijn echtgenote door een anonieme Hollandse meester uit circa 1485 (cat. 1976, p. 675, nr. C 509, door mr. Frans de Wildt geschonken aan het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap), het portret van een vrouw door Pieter Dubordieu uit 1637 (cat. 1976, p. 202, nr. A 4221), het portret van een jonge vrouw door Isaak Lutichuys uit 1656 (cat. 1976, p. 355, nr. C 1477, bruikleen mevrouw W.I.C. Royer-Bicker sinds 1966) en het portret van Simon van Alphen door Nicolaes Maes (inv.nr. A 4881, in 1991 gelegateerd door de heer C.H. Koning, zie: *Bulletin van het Rijksmuseum* 40 (1992), pp. 291-292, nr. 3, met kleurenafb. op de omslag).

⁸ Vgl. F.G.L.O. van Kretschmar, 'Iconographische sprokkelingen', *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 21 (1967), pp. 74-90, speciaal pp.85-87; A. Kuiper-Ruempol en E. Wollesinkel, 'J.G. Cuyps "Jongen met valk" geïdentificeerd als 6-jarige Michiel Pompe van Slingelandt', *Bulletin Dordrechts Museum* 7 (1982), nr. 3/4.

⁹ Een kwartierstaat in vijf generaties is afgedrukt bij Kuiper-Ruempol en Wolleswinkel, *op.cit.* (noot 8); voor de identificatie van het portret uit 1617 moest deze kwartierstaat nog met enkele generaties worden uitgebreid.

¹⁰ In tegenstelling tot de gebruikelijke opstelling bij tegenhangers is de man naar links gewend, terwijl er ook geen enkele aanwijzing is dat zich in familiebezit een bijbehorend portret van een vrouw zou hebben bevonden.

¹¹ Zie onder andere Van Kretschmar, *op.cit.* (noot 8), pp. 85-87.

¹² Bij de omstreeks 1617 in haar kwartierstaat voorkomende families vindt men onder meer de namen Van Alphen, Van Assendelft, De Backere, Van Beresteyn, Briel gezegd Welhouck, De Bye, Van Ceulen, Duyst van Voorhout, Van Hartigsveld, Van Hoogeveen, Malvesy, Pauw, Snels, Teding van Berkhout, Trigland, Van Warmond en Van der Werff.

¹³ Genealogische gegevens over Bartholomeus van Assendelft en zijn afstammelingen zijn opgenomen in J.W. te Water, *Levensbijzonderheden van Pieter Adriaansz. van de Werff*, Leiden 1814, pp. 160-178. Zie voorts het manuscript van Gijsbert van Rijckhuysen, *Geslachten Wapenboek* (bruikleen Universiteitsbibliotheek Leiden aan Gemeentelijke Archiefdienst

Leiden), dl. B, fol. 45, en dl. C, fol. 31. Zie over Bartholomeus van Assendelft zelf voorts: C.W. Fock, 'De Leidse zilversmid BI', *Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken (Leids Jaarboekje)* 69 (1977), pp. 121-131, en cat.tent. *Leids zilver*, Leiden Stedelijk Museum de Lakenhal 1977, pp. 39 en 157.

¹⁴ Fock, *op.cit.* (noot 13), pp. 128-130 met afb.; cat.tent. *Leids zilver* (noot 13), p. 39, nr. 10 met afb.; S.B. van Raay, W.P. Spies en R. van Zoest, 'Tot hun Contentement gemaect'. *Het kunstbezit van het Hoogheemraadschap van Rijnland*, Amsterdam 1975, pp. 140-141, nr. 7.6, met afb.

¹⁵ Th.H. Lunsingh Scheurleer, C.W. Fock en A.J. van Dissel, *Het Rapenburg. Geschiedenis van een Leidse gracht*, dl. V, Leiden 1989, pp. 602 en 642.

¹⁶ *Het Rapenburg* (noot 15), pp. 644-646.

¹⁷ O. Nauman, *Frans van Mieris The Elder (1635-1681)*, Doornspijk 1981, pp. 151, 152 en 222.

¹⁸ Fock, *op.cit.* (noot 13), p. 125.

¹⁹ Van Thiel, *op.cit.* (noot 2), p. 172, noot 8.

²⁰ Het hier gepresenteerde onderzoek werd uitgevoerd in het kader van de voorbereiding van de tentoonstelling *Dawn of the Golden Age* in het Rijksmuseum te Amsterdam, 1993-1994. Een samenvatting is opgenomen in de catalogus van deze tentoonstelling, pp. 594-595, nr. 267.